

ROMA, İSTANBUL VE MOSKOVA ARASINDA UKRAYNA'DAKİ KİLİSELER SORUNUNUN KÖKENLERİ

THE ROOTS OF UKRAINIAN CHURCH QUESTION BETWEEN ROME, ISTANBUL AND MOSCOW

SEVİNÇ ALKAN ÖZCAN*

ABSTRACT

Great Schism which took place by the reciprocal excommunication of Catholic and Orthodox churches in 1054 came to the fore in Central and Eastern Europe with the dissolution of communist regimes. This process which is accelerated with the annexation of Crimea by the Russian Federation in 2014 entered into a new phase. The debates on the churches in 2018 and 2019 are revolving around latest political dynamism but acceptance of the independence of *Ukraine Orthodox Church-Kiev Patriarchate* by the *Phanar* at the end of 2018 represented a historical landmark for Orthodox world in general and the Russian and Ukrainian churches in particular.

The focal point of this article to provide historical background of Ukrainian Church question and to understand the root causes of current divisions within Orthodoxy. This article deals with the development of Ukrainian identity along with the historical process of Russian Orthodoxy and Polish Catholicism. Following this, the churches in Ukraine which are located on the religious fault lines between Kiev, Moscow and Istanbul are analysed from the perspective of their historical and identity conflicts.

Keywords: Ukraine, Orthodoxy, Catholicism, Uniate Church, Kiev Patriarchate, Russia, Phanar, Autocephaly.

ÖZ

1054 yılında karşılıklı aforoz yoluyla Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasında resmileşen ve *Great Schism* olarak tanımlanan büyük ayrışma komünist rejimlerin çözülmesinin ardından Orta ve Doğu Avrupa (özellikle Estonya, Ukrayna ve Belarus) coğrafyasında yeniden gündeme gelmiştir. 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhakının ardından ivme kazanan bu süreç 2019 itibarıyla yeni bir döneme girmiş bulunmaktadır. 2018-19 yıllarında Kiev, Moskova ve İstanbul arasında yeniden alevlenen kilise tartışmaları büyük ölçüde son dönemdeki siyasi gelişmeler çerçevesinde yapılmaktadır. Hâlbuki 2018 yılının son aylarında gelişen süreçle *Fener Rum Patrikhanesi'nin Ukrayna Ortodoks Kilisesi-Kiev Patrikhanesi'nin* bağımsızlık talebini tanıdığını açıklaması genelde tüm Ortodoks dünya özelde ise Rus ve Ukrayna kiliseleri için yeni bir tarihi dönemece işaret etmektedir.

Bu makalenin odak noktası bugünkü Ukrayna'daki kiliseler meselesinin tarihi arka planını ortaya koymak ve Ortodoksluk içindeki bugünkü ayrışmaların siyasi ve kimliksel kökenlerini anlamaktır. Bu makalede Rus Ortodoksluğu ve Polonya Katolikliğinin geçirdiği tarihi serüven içerisinde Ukrayna kimliğinin gelişimi irdelenmekte ve yaşanan tarihi kırılma noktalarının ışığında, Kiev, Moskova, Roma ve İstanbul arasındaki dini/kültürel fay hattında yer alan Ukrayna'daki kiliseler, aralarındaki tarihi ve kimliksel ayrışmalar etrafında analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna, Ortodoksluk, Katoliklik, Unyat Kilisesi, Kiev Patrikhanesi, Rusya, Fener, Otosefali.

* Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8117-7187>

Makale Atfı Bilgisi: ALKAN ÖZCAN Sevinç, (2020). Roma, İstanbul ve Moskova Arasında Ukrayna'da Kiliseler Sorunu, *Avrasya Etüdüleri*, 179-196.

Gönderim Tarihi: 20.10.2019 Kabul Tarihi: 05.05.2020

Giriş

1054 yılında karşılıklı aforoz yoluyla Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasında resmileşen ve *Great Schism* olarak tanımlanan büyük ayrışma komünist rejimlerin çözülmesinin ardından bu iki geleneğin tarih boyunca yoğun etkileşim içinde bulunduğu Orta ve Doğu Avrupa (özellikle Estonya, Ukrayna ve Belarus) coğrafyasında yeniden gündeme geldi.

2018-19 yıllarında Kiev, Moskova ve İstanbul arasında yeniden alevlenen kilise tartışmaları büyük ölçüde son dönemdeki siyasi gelişmeler çerçevesinde gelişmektedir. Halbuki 2018 yılının son aylarında gelişen süreçle *Fener Rum Patrikhanesi*'nin *Ukrayna Ortodoks Kilisesi-Kiev Patrikhanesi*'nin özerklik/bağımsızlık talebini tanıdığını açıklaması genelde tüm Ortodoks dünya özelde ise Rus ve Ukrayna kiliseleri için yeni bir tarihi dönemece işaret etmektedir.

Başta Roma İmparatorluğu'nun doğu ve batı olarak ikiye ayrılması olmak üzere, *Roma Katolik* ve *Bizans Ortodoks* Kiliseleri arasındaki uzun süreli ideolojik ve siyasi çatışma; Moskova-Rus devleti ve *Moskova patrikliği* etrafında Rus Ortodoksluğunun Bizans'tan giderek bağımsız bir siyasi ve kültürel kimlik olarak ortaya çıkması; Katolik Avusturya, Müslüman Osmanlı ve ateist Sovyet imparatorluklarının sırasıyla bölgede kurdukları hakimiyet tarihi-dini örüntüleri olduğu kadar güncel siyasi, dini ve kimliksel tartışmaları anlamak açısından da büyük önem taşımaktadır.

Genel olarak Ortodoksluk, Rus Ortodoksluğu ve Ukrayna'daki Ortodoks kimlik açısından önemli olan 988 (Rusların Hıristiyanlığı kabulü), 1054 (*great schism*), 1439 (*Ferrara-Floransa Konsili*), 1448 (Rus Ortodoks Kilisesi'nin Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nden bağımsızlığı), 1453 (İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethi, Moskova'nın III. Roma felsefesini geliştirmesi), 1459 (1453'e tepki, *Rus Episkoposlar Konseyi*'nin toplanması), 1596 (*Brest Birliği*, *Ukrayna Unyat Kilisesi*'nin kuruluşu), 1686 (*Kiev Patrikliği*'nin Moskova'ya bağlanması), 1921 (*Ukrayna Otosefal Ortodoks Kilisesi*'nin kurulması), 1945-46 (Stalin döneminde *Unyat Kilisesi* ve *Otosefal Ortodoks Kilisenin* Rus Ortodoks Kilisesi ile sözde yeniden birleşmesi-reunion), 1991-92 (Ukrayna'nın bağımsızlığı, *Unyat ve Otosefal Ortodoks kiliselerinin* yeniden Moskovadan ayrılması, *Ukrayna Ortodoks Kilisesi*'nin bağımsızlık talebi üzerinden bölünmesi, *Kiev Patrikliği*'nin kurulması), tarihi dönüm noktalarına 2018-2019 yıllarını da eklememiz gerekecektir. 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhakının ardından ivme kazanan bu süreç bu yıl itibarıyla yeni bir döneme girmiştir. Böylece Ukrayna ve Rus yönetimleri ile kiliseleri için olduğu kadar Fener Rum Patrikhanesi açısından da bu konunun önemi daha da artmıştır.

Bu çerçevede bu makalede öncelikle yukarıda ifade ettiğimiz tarihi kırılma noktalarını esas alarak Rus Ortodoksluğunun Bizans Ortodoksluğu ve Katoliklik aleyhine gelişimini; Rus Ortodoksluğu ve Polonya Katolikliğinin geçirdiği tarihi serüven içerisinde Ukrayna kimliğinin ortaya çıkışını; ve son olarak da Kiev, Moskova, Roma ve İstanbul arasındaki dini/kültürel fay hattında yer alan Ukrayna kiliselerini, aralarındaki ayrışmalar etrafında analiz edeceğiz.

Rus Ortodoksluğunun Katoliklik ve Bizans Ortodoksluğu aleyhine gelişimi

Rusların Hıristiyanlığı devlet dini olarak kabul ettiği 988 tarihi Rus Ortodoks kimliğinin oluşumu ve Katolik-Ortodoks ayrışmalar açısından önemli bir başlangıca işaret etmektedir. Volga nehri etrafında Ruslar, Volga Bulgarları ve Moğollar arasında yoğunlaşan siyasi mücadeleler Vladimir'in 988 yılında Ortodoks Hıristiyanlığı Kiev Rusyasının devlet dini haline getirmesinde etkili olmuştur. Vladimir'in Rusları Katolik batı, Yahudi Hazar Hanlığı ve Tatarların ataları Volga Bulgarlarından farklılaştırma (Volga Bulgarları 922 yılında İslamiyet'i kabul etmişti) isteği Hıristiyanlığı kabul etmesinde etkili olmuştur.¹

1223 yılında Rus topraklarında başlayan Moğol akınları, 1240'ta Kiev Rus devletinin ortadan kalmasıyla son bulmuş, 13. ve 14. yüzyıllar arasında Ruslar Müslüman Volga Bulgarları ile birlikte çok etnili ve çok dinli bir devlet kuran Cengiz Han imparatorluğunun hakimiyeti altında kalmışlardır. Bu dönemde Rus patrikliğine ekonomik ve siyasi gücünü pekiştirici ayrıcalıklar tanınmış, Ortodoks manastırlar bölgedeki en büyük toprak sahibi kurumlar haline gelmişlerdir.² Moğol hakimiyeti sırasında Rus prenslikler merkezinde Moskova'nın olduğu tek bir Rus devleti altında biraraya gelmiştir. 1380 yılında Moskova knezi III. İvan, Moğolların Ruslar üzerindeki hakimiyetine son vererek bağımsız ve birleşik Rusya'nın ilk yöneticisi olmuştur. Doğu Slav, Hıristiyan-Bizans ve İslam-Moğol geleneklerinin unsurlarını bünyesinde barındıran “yeni Rus devleti pek çok açıdan Bizans devletinin Avrasya steplerinde ortaya çıkan Slav türüdür”³ diyebiliriz.

Rusların Hıristiyanlığı kabul etmesinin devamındaki ilk yüzyıllarda Kiev Rus devletinin ruhani hayatı üzerindeki *Bizans Kilisesi* etkisi bir biçimde Bizans'ın zayıf olduğu 14. yüzyılda artarak devam etmiştir. Bizans Kilisesi o dönemde Polonya, Litvanya ve Moğol imparatorlukları arasında paylaşılan eski Kiev Rus

1 Galina Yemelianova, *Islam in Russia: A Historical Perspective*, Pilkington, Hilary ve Galina Yemelianova, *Islam in the Post Soviet Russia Public and Private Faces*. Londra: Routledge, 2003, pp.19-20.

2 A.g.m., pp. 21-22.

3 Nikolas Gvosdev, *An Examination of Church-State Relations in the Byzantine and Russian Empires with an Emphasis on Ideology and Models of Interaction*. New York: The Edwin Mellen Press, 1969, 2001, p. 178.

devleti topraklarındaki ruhani hayatın üzerinde süregelen bir idari yetkiye sahiptir.⁴ Bununla birlikte Rus kilisesinin Katoliklik karşıtlığı Kiev dönemine dek uzanmaktadır. Hıristiyanlığın Kiev Rus devleti tarafından kabul edildiği dönemde Batı ve Doğu kiliseleri arasındaki resmi ayrılık süreci başlamış ve Roma İmparatorluğu altında iki farklı dini-kültürel havza ortaya çıkmıştı. O dönemde Bizans ve Güney Slavların Latin karşıtı yazıları *Slavonik kilisenin* diline çevrilmiş, böylece bu metinler daha sonraki yüzyıllarda Kiev Rus Metropolitliğinin anti-Katolik söylemlerini güçlendirmişti.⁵ Kuzeydoğu Rus prenslikleri ile karşılaştırıldığında, Güneybatı Rus topraklarında (Ukrayna, Belarus bölgeleri daha sonra Litvanya ve Polonya'ya dahil oldu) yaşayan nüfusun Batı Katolik kilisesi ile her zaman daha yakın ilişkileri olmuştu. Kuzeydoğu Rus prenslikleri ise özellikle Moğol hakimiyetinin ilk yıllarına tekabül eden Rus Metropolitliğinin Kiev'den Moskova'ya taşındığı yıllarda Batı'dan daha da uzaklaştı. Bununla birlikte Rus kilisesi ve kültürünü Batıdan giderek daha özerk hale getiren Moskova devletinin yükselişi oldu. Batı'nın yanı sıra yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Moğolların dini olan İslam'dan kendilerini uzak tutma isteği de Rus Ortodoks kültürün ortaya çıkmasında etkili oldu.⁶

İlk yüzyıllarda Bizans'ın hep sadık bir dostu konumunda olan Rus kilisesi, 1438 yılında yapılan *Ferrara-Floransa Konsil'i* ne kadar genel olarak Konstantinopolis ve onun patriğini Ortodoks inancın merkezi ve kendilerinden üstün bir medeniyetin sembolü olarak kabul etmiştir.⁷ Bu Konsil'de Katolik ve Bizans Ortodoks kiliselerinin birleşmesi konusunda varılan uzlaşmaya karşı çıkan ve kendisini otosefal diye takdim eden Rus Ortodoks kilisesi 1448 yılında Bizans kilisesinden ayrıldığını ilan etmiş⁸, bu tarihten itibaren bağımsız olarak varlığını devam ettirmiştir. Rus Ortodoks kilisesinin bağımsızlığını olumlu karşılamayan Konstantinopolis Patriklığı ise buna tepki olarak 1458 yılında Kiev ve Litvanya'da Moskova'ya paralel yeni Ortodoks metropolitlikler açmıştır.

1453 yılında İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethi Rus Ortodoksluğunun Bizans karşıtı konumlanmasında önemli bir diğer tarihi dönüm noktası olmuştur. Batı Katolik kilisesinin siyasi gücü ve 'sapkınlığı' karşısında Osmanlı Ortodoks

4 John Meyendorff, *Byzantium and the Rise of Russia, A Study of Byzantino-Russian Relations in the Fourteenth Century*. NY: Crestwood, St Vladimir's Seminary Series, 1989, pp. 2-3.

5 Barbara Skinner, "The Irreparable Church Schism: Russian Orthodox Identity and Historical Encounter with Catholicism", Ransel D. L. and B. Shallcross, *Polish Encounters, Russian Identity*. Bloomington: Indiana University Press, 2005, p.21.

6 Bu ve gelecek bölümün temel tartışma konularının detaylı analizi için bkzn: Sevinç Alkan Özcan, *Rusya ve Polonya'da Din, Kimlik Siyaset*, İstanbul: Küre Yayınları, 2012, s. 94-103.

7 Dimitri Obolensky, *Byzantium and the Slavs*, Crestwood. NY: St. Vladimir's Seminary Series, 1994, p.177.

8 Popov, *Istoriko-literaturnyi obzor drevne-russkikh polemicheskikh sochinenii protiv latinian*: 136; aktaran Skinner "The Irreparable Church Schism: Russian Orthodox Identity and Historical Encounter with Catholicism", p.22.

dünyanın koruyucusu olarak kabul edilmişti. Bu tarihi dönüm noktası, Osmanlı'yı yalnızca Bizans kilisesinin yeni hamisi pozisyonuna getirmekle kalmamış, aynı zamanda Balkanlardaki Osmanlı tebaası Ortodoks unsurların Rus Ortodoks etkisinden uzak kalmasını sağlamıştır. Nitekim 1453 sonrasında Doğu Hıristiyanlığı üzerinde gittikçe artan bir liderlik mücadelesine giren Rusya ve Rus Ortodoks kilisesi, Moskova'yı Üçüncü Roma olarak gören yeni bir tarih felsefesi geliştirmiş, 1448'de ayrıldığını ilan ettiği (44 yıl sonra resmi olarak tanınıyor) Konstantinopolis'ten daha çok uzaklaşmış ve daha bağımsız hareket etmeye başlamıştır. İstanbul'un fethinden sonra Kiev önemli derecede bir özerklik elde etmiştir. 1453'e tepki olarak 1459'da toplanan Rus Episkoposlar Konseyi, Moskova ve Kiev metropolitliklerinin ayrılması yönünde bir karar almış ancak 1687 yılında Kiev ve Moskova metropolitlikleri yeniden birleşmiştir.⁹ Bugün de Ukrayna'daki kilise sorunlarının kökeni bu tarihi birleşme kararına dayanmaktadır. Zira bu birleşme kararını Fener hiç bir zaman tanımamıştır.

Rus Ortodoksluğu ve Polonya Katolikliği arasında gelişen Ukraynalı kimliği

1439, 1448, 1453, 1459, ve 1686/87 kritik dönüm noktalarını zihnimizin bir köşesinde tutmaya devam ederek, 1687'nin bir yüzyıl öncesine geri gidecek olursak, Doğu'da Moğol tehdidinin azalmasının akabinde Korkunç İvan liderliğinde yüzünü Litvanya topraklarına çeviren Rusya'nın Baltık denizi kıyılarını işgale başladığında, siyasi birliğini ilan etmiş olan Katolik Polonya-Litvanya Birliği ile karşı karşıya gelmiş olduğunu görürüz. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya için Tatar tehdidi yerini artık "heretik" Katolik tehdidine bırakmaya başlamıştır. "Kargaşa Dönemi" olarak da adlandırılan bu dönemde Katolik Lehlerin Moskova'ya karşı başlattığı işgaller Rusya'daki Katolik karşıtlığını güçlendirmiştir.¹⁰ Kiev metropolitliği 16. ve 17. yüzyıllarda Polonya Litvanya Birliği sırasında daha çok yayılıp gelişmiş, 17. yüzyılda yaşadığı canlanma ile Ukrayna'daki Ortodoks kilise doğu Ortodoks kilisesinin merkezi konumuna gelmiş ve "ikinci Kudüs" olarak adlandırılmıştır.¹¹

17. yüzyıla gelindiğinde ise Polonya-Litvanya Birliği zayıflamaya başlamış, bunun karşılığında Romanov hanedanlığı altındaki Moskova yükselişe geçmiştir. Ortodoks kilise aracılığıyla Polonya-Litvanya Birliğinin doğu bölgelerinde (Ukrayna ve Belarus) yaşayan Ortodokslar üzerinde hak iddia etmeye başlayan Rusya

9 Zernov, Nicholas, *The Russians and Their Church*, Crestwood NY: St Vladimir's Seminary Press, 1945, 1994, pp. 49-50.

10 Barbara Skinner "The Irreparable Church Schism: Russian Orthodox Identity and Historical Encounter with Catholicism", p.24.

11 Zenon V. Wasyliv, "Orthodox Church Divisions in the Newly Independent Ukraine, 1991-1995 ", *East European Quarterly*, XLI, No. 3, September 2007, p.305.

bu kez hedefine Protestan Reformasyon hareketinin etkisiyle ortaya çıkan *Unyat Kilisesini* (*Uniate Church- Greek Catholic Church*) koymuştur.

Unyat Kilisesi Polonya-Litvanya Birliği'nin Ortodoks rahiplerinin reform adı altında *Brest Birliği*'ni onaylayarak küçük Ortodoks kiliselerini Roma Katolik Kilisesine bağlamaları neticesinde kurulmuş, sonraları *Unyat Kilisesi* olarak adlandırılmaya başlanmıştır.¹² Bu kilise Doğu-Bizans ayin ve ritüellerini devam ettiriyor ancak Roma Katolik doktrinini kabul ediyordu. Papaya sadakat ve Katolik dogmalarını kabul etmenin karşılığında Roma *Unyat Kilisesine* Doğu kilisesi ritüellerini sürdürme, Slavonik dili kullanma ve yönetsel özerkliği içeren bazı haklar tanıyordu.¹³ Ruslar ise Roma Katolik Kilisesinin *Unyat Kilisesini* kullanarak bugünkü Belarus ve Ukrayna topraklarında yaşayan Ortodoksları doğru inançtan uzaklaştırarak *heretik* Katolik inancını kabule zorladıklarını iddia ediyordu.

Sırasıyla 1772, 1793 ve 1795 yıllarında Polonya-Litvanya Birliği'nin yaşamış olduğu üç bölünme sonrasında Rusya'nın sınırları batıda Belarus ve Ukrayna'yı içine alacak bir biçimde genişlemişti. Böylece Rus İmparatorluğu'nun nüfusu- na üç milyon *Unyat* dâhil edilmiş oluyor ve Batı ve Doğu kiliseleri arasındaki fay hattı Rus İmparatorluğu'nun içine taşınmış oluyordu. Rusya'nın batı sınırları doğu sınırı ile karşılaştırıldığında hem coğrafi anlamda dış saldırılara hem de Rus kimliğini tehdit eden kültürel meydan okumalara açık bir sınır olması dolayısıyla Rus yönetiminin ilgi odağını oluşturdu.¹⁴ Dini karışıklık Rusya'nın Polonya-Litvanya Birliğinin bölünmesinde söz sahibi olmasını meşrulaştırıcı bir argüman olarak kullanılmıştı.

Dört yüz yıl süren Polonya-Litvanya hâkimiyeti Belarus ve Ukraynalılar ile Ruslar arasında önemli bir kültürel ve dini bir farklılaşmaya yol açmıştı. Bu halklar yalnızca kültürel olarak değil siyasi olarak da Polonyalı olmuşlardı. Ruslar açısından şimdi bu kültürel ve siyasi farklılığın ortadan kaldırılması gerekiyordu. Nitekim 1794 yılında ikinci bölünmenin hemen akabinde Çariçe II. Katerina baskıcı politikalarla Rusya topraklarında yaşayan Unyatları Ortodoks dinine döndürmek üzere bir kampanya başlattığında Polonyalıların başkaldırısıyla karşılaştı. Buna rağmen 1796 yılının sonlarında Katerina öldüğünde Unyatların yarısı (1.5 milyon) Ortodoks olmuştu. Çariçe II. Katerina'nın ardından Çar I. Nikolas da Unyatlara yönelik din değiştirme politikalarını sürdürdü. 1830-1831 yıllarında yaşanan ünlü Polonya ayaklanmasından sonra Çar I. Nikolas'ın resmi milliyetler

12 Borys Gudziak, *Crisis and Reform: Kyivan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinople, and the Genesis of the Union of Brest*, USA: Harvard University Press, 1998, pp. 5-6.

13 Bohdan Bociurkiw, "Politics and Religion in Ukraine: The Orthodox and the Greek Catholics", Bourdeaux, Michael, (ed.), *The Politics of Religion in Russia and the New States of Eurasia*, New York: M.E. Sharpe, 1995, p.133.

14 Ransel D. L. ve B. Shallcross, *Polish Encounters, Russian Identity*. Bloomington: Indiana University Press, 2005, p. 2.

doktrini çerçevesinde 1839 yılında Belarus Unyatlar arasında kitlesel bir din değiştirme hareketi görüldü. Son olarak 1863 yılındaki ayaklanmanın ardından 1875 yılında Unyat mezhebinin kabul etmiş olan Chelm bölgesi de Rus Ortodoksluğu'na döndü.¹⁵

Rusya'da tarih boyunca Roma Katolikliği Batı'ya ait yabancı bir din olarak görülüp, şüphyle karşılanırken, Rus Ortodoksluğu emperyal istikrarın önemli bir parçası olarak görüldü. Polonyalılar isyan ettiklerinde çarların ilk hedefleri hep Katolik Kilisesi oldu. 1831 yılında çıkan ve Litvanya'da da yayılan ayaklanmayı Çar, Latin propagandası olarak tanımladı ve Vilnius Üniversitesi'ni kapattı. Üniversitenin ilahiyat fakültesi üyeleri yakından takip edilmek üzere St. Petersburg'a transfer edildi. 1863'teki ayaklanma sonrasında ise manastırlar ve Lehçe'nin eğitim dili olarak kullanıldığı okullar kapatıldı. Bu dönemde Çarların Kilise'ye karşı aldığı tedbirlerden biri de devlete tabi bir Polonya Ulusal Kilisesi kurmak yönünde çaba harcamak oldu. 19. yüzyılın ortalarında Rus entelektüellerinin ve otoritelerinin Rus dilinin üstünlüğünü yayma çabaları, o dönemdeki *Ruslaştırma* (*Russification*) politikasının temel bileşenini oluşturdu. Ayinlerini Rusça yapan, devletin denetiminde bir *Rus Katolik Kilisesi'nin* kurulması Ruslaştırma politikasının belki de en uç noktasıydı. Buna göre Lehçe yazılmış olan ayin kitaplarının Rusça olanlarla değiştirilmesi öngörüldü. 1864 yılından sonra Leh okulları din eğitimi de dâhil olmak üzere eğitim dilini Rusçalaştırmak zorunda kaldılar. 1893 ve 1894 yılları arasında Varşova'nın bölge yöneticisi Marshal İosif Hurko, Polonyalıların Ruslaştırılmasının en önemli savunucusu oldu. Onun yönetiminde Kiril alfabesinin kamusal alanda kullanımını teşvik edildi.¹⁶

19. yüzyıl boyunca Rus milliyetçiliği, Polonya'nın bölünmesi ve II. Katerina'nın Unyatlara karşı uyguladığı zorlayıcı din politikalarına uzanan Polonya karşıtlığı ile beslenerek yükselişe geçti. Bu dönemde Rus tarihi ve resmi yazını 1830 ve 1863 ayaklanmalarının beslediği korkunun artırdığı Polonya karşıtlığı üzerine kuruldu. Buna göre Belarus ve Ukraynalılardan oluşan Doğu Slav halklarının Doğu Kilisesi'nden uzaklaştırılıp *Unyat Kilisesi* eliyle Katolikleřtirilmesi ve Lehleřtirilmesi Doğu Slav mirasının ortadan kaldırılması anlamına gelmekteydi. Rus milliyetçilerine göre Doğu Slav halklarının Ortodoks geleneğindeki kültürel birliği Rus ulusal kimliğinin güvenliği açısından zaruriydi. Katolikliğin herhangi bir şekilde bu halklar arasında yayılması Rusya'nın Doğu Slav dünyası üzerindeki liderliğine karşı bir saldırıydı.

15 Barbara Skinner, "The Irreparable Church Schism: Russian Orthodox Identity and Its Historical Encounter with Catholicism", pp.25-29.

16 Sabrina P. Ramet, *Nihil Obstat, Religion Politics and Social Change in East-Central Europe and Russia*. New York: Duke University Press, 1998, p.96.

1772'de başlayan bölünme modern Polonya milliyetçiliğinin gelişmesinde başlangıç noktası teşkil etti. Ramet'in *muhafif milliyetçilik*¹⁷ olarak tanımladığı Polonya milliyetçiliğinin kökenleri bölünme yüzyılına dayanır. Polonya milliyetçiliğinin direnişçi ve bazen de isyancı karakteri, vatanseverlik ve muhalifliği bir arada içinde barındırdı. Polonyalılığın Katoliklikle meczedildiği bu muhalif kimliğin Katoliklerin yoğun bir biçimde yaşadığı bölgelerden ziyade sınır bölgelerinde ortaya çıkması, bölünme yüzyılı ve yabancı işgalini *Polak-Katolik* kimliğinin oluşmasında merkezi bir konuma oturttu. Polonya'da bölünme sonrasında toplum ile devlet arasında radikal bir çatışma olageldi. Belirli tarihi şartlar dolayısıyla bu ülkede toplum sürekli olarak devletle çatışma halinde oldu. Ülkenin Avusturya, Prusya ve Rusya arasında bölünmesi ve Polonya halkının yabancı denetimine girmesi halk ile Katolik Kilisesi arasında yakın bir ilişkinin kurulmasına neden oldu ve devletin toplum tarafından yabancı olarak algılanmasının temelini oluşturdu. Polonya'nın tarihten gelen sınır konumu, Polonyalı eşittir Katolik anlayışına neden oldu ve bu nedenle Katoliklik, bölünme yüzyılından I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar gelişen muhalif Polonya milliyetçiliğinin önemli bir bileşeni haline geldi.¹⁸ Devlet değil de Kilise, milletin savunucusu ve aynı zamanda milli birliğin sembolü olarak görüldü.¹⁹

Andrzej Walicki, 19. yüzyılda işgal altındaki Polonya topraklarında ulusun yeniden inşası konusunda üç farklı kavramsallaştırmanın ortaya çıktığını söylemektedir: Çok kültürlü, uniterci ve federalist yaklaşımlar.²⁰ Bunlardan çok kültürlü yaklaşımda eski, çok etnili ve çok dinli Polonya-Litvanya Birliği'nin romantik bir biçimde idealleştirilmesi söz konusudur. Bu yaklaşımda dini, dilsel ve kültürel farklılıklar ulusal birliğin zenginliği açısından çok önemlidir ve bu farklılıklar yaşatılmalıdır. Joachim Lelewel bu yaklaşımı en çok benimseyen tarihçilerin başında gelmektedir. Ona göre Leh, Litvanyalı, Alman ya da Ruthenyalı arasında ulusun parçası olmak açısından bir fark yoktur. Diğer bir romantik şair Adam Mickiewicz ise ünlü kitabı *Master Thaddeus*'da Litvanya'yı anavatani olarak tanımlamaktadır. İkinci yaklaşım olan uniterci yaklaşımda tarihi toprakların bölünme öncesindeki gibi entegrasyonu ve birliği savunulmaktadır. Bölgesel ve ayrılıkçı tüm eğilimlere karşı çıkılmaktadır. Üçüncü grubu oluşturan federal ulus yaklaşım ise 1863 yılındaki ayaklanmayı organize eden liderlerin düşüncelerini şekillendirmiştir. Önceki ayaklanmalardan farklı olarak 1863 ayaklanması Birliği oluşturan üç ulusun, Lehler, Litvanyalılar

17 A.g.e., s. 95.

18 Jose Casanova, *Public Religions in the Modern World*, p.92.

19 Ina Merdjanova, *Religion, Nationalism and Civil Society in Eastern Europe, the Post-Communist Palimpsest*. New York: The Edwin Mellen Press, 2002, p.114.

20 Andrzej Walicki, "Intellectual Elites and Vicissitudes of Imagined Nation in Poland", *East European Politics and Societies*, University of California Press, Vol. 11, No. 2, Spring 1997, p. 243.

ve Ukraynalıların silahlandırılmasını öngören bir manifesto ile başladı. Ayaklanma öncesinde Lehler ve Ruslar arasında yapılan müzakerelerde Lehler, nüfusun karma olduğu bölgelerde demokratik self-determinasyon hakkına saygı göstereceklerini kabul ediyordu. İlk iki yaklaşımdan farklı olarak federal yaklaşım, Polonya ile aralarındaki yakın ilişkiyi kabul etmekle birlikte Litvanyalı ve Ukraynalıları Lehlerden farklı ayrı uluslar olarak tanıyordu. Bu yaklaşımın gelişmesinde Ukrayna ulusal kimliğinin güçlenmesi ve Lehler arasında Lehçe'nin ve Katolikliğin ulusal kimliğin ayrılmaz bir parçası olarak giderek daha fazla yer alması etkili oldu. Bu açıdan bakıldığında federal yaklaşım tarihi çok kültürlü anavatan nostalgisini, kültürel olarak daha net bir biçimde tanımlanmış, Lehçe konuşan ve Katolikliği benimsemiş bir ulusa ait olma bilinci ile birleştirmiştir.

1863 ayaklanması öncekilerle karşılaştırıldığında bu ayaklanmada Katoliklik önemli bir unsur olarak ulusal bilinçteki etkisini artırmıştır. 1830-31 ayaklanması dini anlamda daha tarafsız bir eğilime sahipken, 1794 Kosciuszko ve 1846 Krakow ayaklanmaları kilise karşıtı tonlar taşıyordu. Ayrıca 1860 ayaklanmasını örgütleyenler Ukraynalıları ayrı bir ulus olarak tanımak suretiyle Lehçe konuşan Katolik halkla Doğu Slavları arasındaki ayrımı kabul ediyordu. Böylece tek bir siyasi ulus fikrinden giderek uzaklaşıyordu.²¹ Bununla birlikte 1863 yılında hayatta olan insanların Litvanyalı ve Ukraynalıları etno-linguistik açıdan farklı bir ulusal azınlık olarak kurgulamaları çok zordu. Bundan daha kolay olan şey yeniden kurulacak olan Polonya'nın tüm tebaasına sivil ve siyasi haklar vermesi ve onların çocuklarının Leh okullarında okutulmasının sağlanmasıydı.²²

Görüldüğü üzere modern Ukraynalı kimliği Ukrayna topraklarının Rusya ve Polonya arasındaki sınır bölgesinde bulunması dolayısıyla Rus ve Leh kimliklerinin etkisi ve bunlara verdiği tepki sonucunda gelişti. Rus tarihçilerine göre 9. yüzyılda Kiev Rus devletini kuran Doğu Slavları, Rusların, Belarusların ve Ukraynalıların atalarıydılar. Ruslar Ukrayna ve Belarus'u, sadece lehçeleriyle farklılık arzeden bu yerli halkları organik olarak Rusya'ya bağlı görürken, Ukraynalılar kendilerini farklı bir halk olarak tanımladılar. 1856 yılında Mikhail Pogodin Rus bakış açısının tam tersine yeni bir tez geliştirdi. Buna göre, Moğol istilasından sonra Kiev'deki Ruslar Rusya'daki topraklara göç etmek zorunda kalmışlar, ardından 14. ve 15. yüzyıllarda Karpatlardan gelen yeni kabileler Ukrayna'ya yerleşmişlerdir. Ukraynalıların etnik temelini ise bu kabileler oluşturmuştur.²³

21 Brian Porter, *When Nationalism Began to Hate, Imagining Modern Politics in Nineteenth-Century Poland*. Oxford: Oxford University Press, 2000.

22 Andrzej Walicki, "Intellectual Elites and Vicissitudes of Imagined Nation in Poland", p. 244.

23 Zenon E. Kohut, "History as a Battleground: Russian Ukrainian Relations and Historical Consciousness in Contemporary Ukraine", Starr, Frederick (ed.), *The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia*. London: M.E. Sharpe, 1994, p. 124.

19. yüzyılda Ukraynalı tarihçiler tarafından özellikle Kozak dönemi üzerine pek çok çalışma yapılmış, bu süreçte tarihçiler Ukraynalıların sadece Lehlerden değil, Ruslardan da farklı olduğunu iddia eden pek çok kanıt toplamışlardır. Bu tarihçiler içerisinde en bilineni Mykhailo Hrushevsky'dir. On cilt halinde yayınladığı *Istoriia Ukrainy-Rusy'de* (Ukrayna Ruslarının Tarihi) geleneksel Rus tarih yazımını reddederek alternatif bir bakış açısı geliştirmiştir. Hrushevsky'nin yaklaşımı Ukrayna tarih yazımı, kimliği ve tarih bilinci üzerinde çok etkili olmuştur. Ukrayna'nın bağımsızlığını kazanmasından sonra çalışmaları yeniden yayımlanan Hrushevsky'nin 1992 yılındaki siyasi makalelerinin derlemesi Devlet Başkanı Kravchuk'un önsözüyle yeniden basılmıştır. Böylece yeniden kurulan Ukrayna devletinin kimlik inşasında tarihi bir meşruiyet aracı olmuştur.²⁴

Ukrayna ulusal canlanması 19. yüzyılda ortaya çıkmış, şair Taras Shevchenko (1814-1861) Ukrayna edebiyat dilinin gelişiminde önemli katkılar yapmıştır. Milliyetçi yeraltı örgütleri Ukrayna için özerklik talep ettiklerinde Rusya'nın gösterdiği reaksiyon çok güçlü olmuş, ayrıca 1876 yılından 1905 İhtilaline kadar eğitim sistemi ve basında Ukraynacanın kullanımı yasaklanmıştır.²⁵ 1905 İhtilalinin ardından II. Nicholas Ukraynaca basını serbest bırakmış, ancak kısa bir süre sonra Ruslaştırma politikalarına geri dönmüştür. Bununla birlikte bu politikalar 1914 yılına gelene kadar Ukrayna ulusal hareketini daha fazla cesaretlendirmiştir. Kısa bağımsızlık döneminin ardından 1923 yılından itibaren diğer yerli haklar gibi Sovyet rejiminin yerileştirme (*korenizatsiya*) / *Ukraynalılaştırma* politikaları sonucunda sürgünden geri dönen ve ulusal liderlerle birlikte çalışan Ukrayna komünistlerinin çalışmaları sonucunda Ukrayna dili siyaset, ekonomi ve basın dili haline gelmiştir.²⁶

Kiliseler ve Ukrayna kimliği

Kozak tecrübesi, Kiev Rus devletine Ukraynalıların bakışı, 1917-1921 yılları arasında bağımsızlık için verilen mücadele ve başta kıtlık olmak üzere Stalin terörünün bölge halkı üzerindeki etkilerinin yanısıra, Ukrayna kiliseleri arasındaki ayrışmalar da Ukrayna ulusal bilinci ve kimliğinin önemli bileşenleri oldu.²⁷ Köklerini Ortodoksluktan alan Katolik *Unyat Kilisesi* ulus inşasında önemli roller oynadı. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi 1596'da *Brest Birliği* ile Roma'nın otoritesini kabul etmek suretiyle kurulan *Unyat Kilisesi* sürekli olarak Ukrayna ve Belarus'un Moskova'dan bağımsızlığına vurgu yaptı. Tarihi açıdan Ortodoksluğun içinden çıkan bu kilise Ukrayna milliyetçiliğinin en önemli bileşeni oldu.

24 A.g.m., s. 129.

25 Peter J.S. Duncan, "Ukraine and the Ukrainians", Graham Smith (ed.), *The Nationalities Question in the Post-Soviet States*. London: Longman., 1996, p. 189.

26 A.g.m., s. 189.

27 Sevinç A. Özcan, *Bir Sovyet Mirası: Rus Azınlıklar*. İstanbul: Küre Yayınları, 2005, s. 76-77.

Habsburgların Rus ve Leh yayılcılığını durdurmak için bir bariyer olarak gördükleri *Unyat* kilisesi özellikle Galiçya bölgesinde gelişti ve canlandı.²⁸

Unyatların aksine 1686/87 yılından beri Rusya'nın ilhak ettiği *Ukrayna Ortodoks Kilisesi* 19. yüzyılın başlarında Ruslaştırmanın en önemli aracı haline gelirken, Ukrayna ulusal canlanma hareketinin önünde engel teşkil etmiştir. Aynı şekilde 1917-21 yılları arasındaki kısa dönemli bağımsızlık karşısında da bu iki Kilise farklı pozisyonlar almışlardır. Çarlık sonrası Ukrayna'daki Rus Ortodoks din adamları, teoloji okulları ve manastırları Ukrayna siyasi bağımsızlığının en önemli düşmanları haline gelirken, Unyatlar siyasi bağımsızlığın en önemli öncüleri olmuşlardır. 1918-1919 yılları arasında Batı Ukrayna Cumhuriyeti Polonya'ya karşı verilen savaşta yenildikten sonra yaşanan işgal sırasında da *Unyat Kilisesi* Ukrayna ulusal hareketine destek olmuştur.

1921'de Bolşevikler tarafından işgal edilen Doğu Ukrayna'da ise Rus Ortodoks Kilisesi Ukraynalılaştırma hareketinin ve yerel Ortodoks kilisenin otosefali talebinin karşısında durmuştur. *Ukrayna Otosefal Ortodoks Kilisesi* ise 1921 yılında bu tarihi şartlar altında ortaya çıkmış, 1930'lu yıllarda ortadan kalkmış, 1941-43 yılları arasındaki Alman işgali sırasında geçici bir canlanma yaşamıştır. Metropolitan Lypinskyi liderliğinde kurulan *Ukrayna Otosefal Ortodoks Kilisesi* Moskova patrikliğinin 17. yüzyılda Kiev metropolitliğini kendine bağlamasını kabul etmediğini dolayısıyla gayr-i meşru olduğunu açıklamış, İsa ve havarilerinin vaazlarını yerel dillerde verdiklerini söyleyerek, kilisenin tüm hizmetlerinde eski Slavonik kilise dilinin yerine Ukraynaca kullanılmaya başlanmıştır.²⁹ Kilise çok sayıda yeni müdavim edinmiş, Ukrayna kimliğinin gelişiminde önemli katkılar yapmıştır. 1988 yılında yapılan istatistiklere göre Rus Ortodoks Kilisesine bağlı toplam kiliselerin % 58'i Ukrayna Sovyet Cumhuriyetinde yer almaktaydı.³⁰

İkinci Dünya Savaşı sırasında önemli ayrıcalıklar elde eden ve emperyal bir kilise kimliğine yeniden bürünen Rus Ortodoks Kilisesi'nin Ukrayna'daki faaliyetleri artmış, batı Ukrayna'da yoğunlaşmış olan *Ukrayna Otosefal Ortodoks Kilisesi* ve *Unyat Kilisesi* ciddi baskı ve terör ortamıyla karşı karşıya kalmıştır.³¹ Sovyet rejimi tarafından kendisi de ciddi baskı ve kısıtlamalarla karşı karşıya kalmasına rağmen Rus Ortodoks Kilisesi batı Ukrayna'da yasaklanan *Unyat Kilisesi* nin yerini almak için tam tersine cesaretlendirilmiştir.³²

28 Bohdan Bociurkiw, "Politics and Religion in Ukraine: The Orthodox and the Greek Catholics", pp.133-134.

29 Zenon V. Wasyliv, "Orthodox Church Divisions in the Newly Independent Ukraine, 1991-1995", p. 306.

30 John B. Dunlop, "Russian Orthodox Church and Nationalism after 1988", *Religion in Communist Lands*, 18, No. 4 (Winter 1990), p.295.

31 Bohdan Bociurkiw, "Politics and Religion in Ukraine: The Orthodox and the Greek Catholics", p. 134-135.

32 Zenon V. Wasyliv, "Orthodox Church Divisions in the Newly Independent Ukraine, 1991-1995", p. 307.

1945 yılında Stalin'in *Brest Birliği*'nin zorla sonunu getirdiği ve bu kiliseyi Rus Ortodoks Kilisesi ile sözde yeniden birleştirdiği (*reunion*) tarihe kadar Unyatlar'ın Lehleştirme ve Ruslaştırmanın karşısında yer alması dolayısıyla edindikleri direnç bu dönemde de bu kimliğin korunmasına önemli roller oynamıştır. Sovyetler Birliği'ndeki en büyük yeraltı dini örgütlenmesi olarak *Unyat Kilisesi* Ukrayna etnik-dini kimliğinin ifade edilebildiği tek yer olmuş, edindiği destek Gorbaçov reformlarına kadar varlığını sürdürmesini sağlamıştır.

Gorbaçov reformları ile birlikte tüm dini gruplar gibi göreceli serbest ortamdan faydalanan *Unyat Kilisesi* ve *Ukrayna Otosefal Ortodoks Kilise* yeni bir rehabilitasyon ve canlanma süreci içerisine ve Ukrayna'nın bağımsızlığı sonrasında ise yeniden kurumsallaşma yoluna girmişlerdir. Buna tepki olarak Ukrayna'daki Rus Ortodoks Kilisesi *Ukrayna Ortodoks Kilisesi* olarak yeniden adlandırılmış, Moskova'ya bağlı olan kilise Ukrayna'da uluslararası tanınmaya sahip olan tek kilisenin kendisi olduğunu söyleyerek, *Otosefal Ortodoks* ve *Unyat Kiliselerinin* kanoniklik iddialarını reddetmiştir.

Ukrayna'nın yeniden bağımsızlığını kazanması Unyat ve Otosefal kiliseleri olduğu kadar Moskova'ya bağlı *Ukrayna Ortodoks Kilisesi*'ni de etkilemiştir. Başlangıçta Ukrayna Komünist Partisi'yle birlikte *otosefal ayrılıkçılara* ve *Unyatçı* aşırıcılara karşı darbeyi destekleyen Moskova'ya bağlı *Ortodoks Kilise* giderek kendi içinde yeni Ukrayna hükümetlerinin de desteklediği bağımsızlık arayışları ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Metropolitan Flaret'in pozisyonu ve bu konudaki faaliyetleri Moskova'ya karşı mücadelenin temelini oluşturmuştur. Rus Ortodoks kilisesi ve Rus medyası ise Flaret'i bu dönemde eleştirilerinin merkezine koymuştur. Moskova'nın *Ukrayna Ortodoks Kilisesi*'ne tam bağımsızlık vermemesi durumunda Ukrayna'daki Ortodoks inananları bağımsız bir otosefal ayrılıkçılığa itmek durumunda kalacağını söyleyen Metropolitan Flaret Başkan Kravchuk'un desteğini almıştır. Her ikisi de farklı zamanlarda Moskova ile eşit bir statü elde etmek için bağımsız bir Ukrayna Ortodoks kilisesinin tanınması için Fener Patriği Bartholomeos'a başvurmuşlardır ancak Fener başlangıçta daha tarafsız bir pozisyon almıştır. Flaret, Moskova ve Moskova yanlısı Kilise üyeleri tarafından Ukrayna hükümetinin Kilise işlerine müdahalesinin önünü açmak, kendi şahsi çıkarları peşinden koşmak, ayrılıkçılık ve Unyatçılığa destek vermek ve komşu Slav halkların kiliselerinin Moskova'dan uzaklaşmasının yolunu açmakla suçlanmıştır.³³ Hem Kilise içinden hem de Moskova'dan gelen tüm bu direnç ve baskının da etkisiyle Ukrayna Ortodoks Kilisesi tarihinde bir kez daha bölünmüş, bu bölünme sonucunda 1992'de *Ukrayna Ortodoks Kilisesi-Kiev Patrikliği* ortaya çıkmıştır. Unyat ve Otosefal Ortodoks kiliseleri ile birlikte giderek

33 Bohdan Bociurkiw, "Politics and Religion in Ukraine: The Orthodox and the Greek Catholics", p. 144.

Ukrayna milliyetçiliğinin üçüncü dini kurumsal bileşeni olmuş, ünlü şair Taras Shevchenko gibi tarihi figürler için anma törenleri düzenlemek ise bu Kilise için Ukrayna milliyetçiliğini diri tutmanın bir yolu haline gelmiştir.

Roma, İstanbul ve Moskova fay hattında Ukrayna'da kilise krizi

Papa II. Iohannes Paulus'un 2001 yılının Haziran ayında Ukrayna'ya yaptığı ziyaret Rus Ortodoks Kilisesi tarafından tepkiyle karşılandı. Kilise'ye tabi bir biçimde yaşayan Ukrayna'daki en büyük Ortodoks topluluk da Papa'nın ziyaretinden çok memnun olmadı. Vatikan ile Rus Ortodoks Kilisesi arasındaki sorunlar çözülene kadar da Papa'nın bu türden ziyaretleri Rusya tarafından hiçbir zaman hoş karşılanmayacağı benziyordu.

Bugün *Rus Ortodoks Kilisesi* tarafından kendi iç bütünlüğüne en büyük tehdit olarak görülen *Unyat Kilisesinin* Ukrayna'da beş-altı milyon mensubu bulunmaktadır. Sovyetler Birliği çözüldükten sonra bu Kilise aracılığıyla Vatikan'ın Ukrayna, Belarus ve Rusya içindeki faaliyetleri Rus Ortodoks Kilisesi tarafından büyük bir dikkatle izlenmeye devam edildi. Papa ise bunun tam tersine Ukrayna'yı Ortodoks ve Katolikler arasındaki 1054 yılındaki bölünmenin ortaya çıkardığı çatışmanın barışla son bulacağı bir yer olarak görmekteydi. İki büyük kilise arasındaki bu tarihi çatışma Rusya'nın Ukrayna ile olan ilişkilerini hep etkiledi.

Bugün Ortodoksluk ve Katoliklik arasındaki çatışmanın sınırlarında Ukrayna bulunmaktadır. Bundan önce ise Doğu Ortodoksluğu ve Roma Katolikliği arasındaki tarihi çatışmanın siyasi sınırları bugünkü Ukrayna'yı da içine alan Polonya-Litvanya krallığı ile Moskova devleti arasında çizilmişti. Komünizm sonrası dönemde Rus Ortodoks Kilisesi, Ortodoks kimliğin karşısına yeniden Katolikliği koymuş bulunmaktadır. Aynı zamanda Ortodoks kilise içindeki ayrılıkçı hareketlerle boğuşmaktadır ve Ukrayna yine bu tarihi çatışmanın merkezinde yer almaktadır.

1980'li yıllarda Gorbaçov döneminde Sovyetler Birliği'nde yaşanan dini canlanma *Unyat Kilisesi* mensuplarına da yansdı. Söz konusu canlanma Rusya'da hafızalarda yer alan Katolik karşıtlığını bir kez daha gündeme getirdi. Ancak bugün *Rus Ortodoks Kilisesi* için Ukrayna'da Ortodoks birliğini tehlikeye atan tek problem alanı tarihi *Unyat Kilisesinin* varlığı değildir. Rus Ortodoks Kilisesi'ni bölen ve Moskova Patrikliği'nin tabanını parçalayan ayrılıkçı hareketlerin (*Yurtdışındaki Rus Ortodoks Kilisesi*, *Rus Ortodoks Özgür Kilisesi*, Ukrayna, Moldova ve Estonya'daki Ortodoks Kiliseler)³⁴ içinde en ciddi problem alanı *Ukrayna Ortodoks Kilisesi-Kiev Patrikliği* gibi görünmektedir.

34 Zoe Knox, "Postsoviet Challenges to the Moscow Patriarchate, 1991-2001", *Religion, State & Society*, c. 32, no.2, 2004, p. 87-113.

Yeni dönemde Rus Ortodoks Kilisesi'nin başa çıkmak zorunda kaldığı bir problem alanı olarak *Yurtdışındaki Rus Ortodoks Kilisesi (Russkaya pravoslavnyaya tserkov' zagranitsa)*³⁵ 1990'lı yıllarda *Rus Ortodoks Özgür Kilisesi (Rossiiskaya pravoslavnyaya svobodnyaya tserkov)* adıyla Rusya'da faaliyet göstermeye başladı. 1990'lı yıllarda yaşanan problemlili ilişkiler 2000'li yıllarda yavaş yavaş yerini yakınlaşma çabalarına bıraktı. 2003 yılında Patrik II. Aleksii ile *Rus Özgür Ortodoks Kilisesi Episkoposlar Konseyi* arasında yaşanan karşılıklı mektuplaşmalarla ilişkilerin iyileştirilmesi ve Ortodoks kiliseler arasında birliğin sağlanması yolunda karşılıklı adım atılmış oldu. Böylece sorun alanı olmaktan uzaklaştı.

Ukrayna, Moldova ve Estonya'daki Ortodoks kiliselerin statüsü Rus Ortodoks Kilisesi'nin duyarlı olduğu diğer önemli problem alanlarıdır fakat bu kiliselerin statü problemi dini olmaktan çok siyasi bir niteliğe sahiptir. *Ukrayna Ortodoks Kilisesi – Kiev Patrikliği* Rus/Sovyet emperyalizmine karşı verilen mücadelenin bir ürünü olarak görüldüğü için *Unyat Kilisesi* ve *Ukrayna Otosefal Kilisesi* ile birlikte Ukraynalı kimliği ve milli bilincinin önemli bir bileşeni olmuştur. Kökenleri 988 tarihine, Kiev Rus devletinin Hıristiyanlaşmasına kadar uzanan *Rus Ortodoks Kilisesi*, Kilise'nin Kiev ve Moskova arasında bölünmesinin uzun süre yasını tutmuştu. Ancak 1686/87 yılında Kiev metropolitinin Moskova Patriği'ne boyun eğmesi ile meydana gelen birleşme Moskova Patrikliği'ni çok memnun etti. Ruslar için Rus Ortodoks Kilisesi her zaman tüm Doğu Slavlarını tek bir meşru otorite altında bir araya getiren büyük bir Rus entitesi anlamına geldi. Bunun tersine *Ukrayna Ortodoks (Otosefal ve Kiev patrikliği) ve Unyat Kiliseleri* Kiev Rus devletinin Hıristiyanlaşmasını temelde Ukrayna'ya özgü bir olay olarak gördü. Onlara göre Ukrayna'nın Hıristiyanlaşması daha sonraki bir tarihte Ukraynalı misyonerler tarafından gerçekleştirilmişti. 1596 yılında ilan edilen *Brest Birliği* ile kurulan *Ukrayna Unyat Kilisesi* Ortodoksluğa yapılmış bir ihanet olarak görüldü.³⁶

Patrik II. Aleksii'nin 1995 yılının sonlarında on beş Doğu Ortodoks kilisesinin temsilcisini bir araya getiren bir toplantıyı boykot etmesi Kilise'nin bu konudaki endişelerini yansıtmaktaydı. *Unyat Kilisesi Rus Ortodoks* ve *Roma Katolik* kiliseleri arasındaki bir sorunken, *Ukrayna, Estonya ve Moldova'daki Ortodoks kiliselerinin* statü problemi temelde Moskova ve İstanbul Patrikhaneleri arasındaki çatışmaya işaret etmektedir zira İstanbul hep Moskova'ya karşı bu kiliselerin bağımsız duruşlarını desteklemiştir. Moskova Patrikliği ile bu kiliseler arasındaki çatışmada

35 Dimitry V. Pospelovsky, "The Russian Orthodox Church in the Postcommunist CIS, Vasily Marcus, "Religion and Politics in Ukraine: In Search of a New Pluralistic Dimension", Michael Bourdeaux (ed.), *The Politics of Religion in Russia and the New States of Eurasia*, New York: M.E. Sharpe, 1995. p. 46.

36 Ihor Kutash, "The Soviet Union Celebrates 1000 Years of Christianity", aktaran Zenon E. Kohut, "History as a Battleground: Russian Ukrainian Relations and Historical Consciousness in Contemporary Ukraine", p. 129.

Moskova Patrikliği ile arası bozulup bu kiliselere geçen din adamlarından bahsedilmektedir. Metropolit Flaret'in gayri ahlaki davranışlar, görevi suiistimal ve KGB ile işbirliği gibi suçlamalarla Moskova Patrikliği'ne seçilmemesinin ardından, *Ukrayna Ortodoks Kilisesi - Kiev Patrikliği*'nin başına geçmesi buna örnek olarak verilebilir.³⁷

Moskova'nın Ukrayna ile olan sorunu Moskova'ya göre Ortodoks birliğinin sağlanmasının önündeki en önemli engeldir ve sorun yalnızca *Ukrayna Ortodoks Kilisesi-Kiev Patrikliği* ile sınırlı değildir. 1992 yılında otosefal statüsünü yeniden ilan eden *Ukrayna Otosefal Ortodoks Kilisesi* Moskova'nın çatışma halinde bulunduğu bir diğer Ukrayna kilisesidir. Bu Kilise başlangıçta özellikle Galiçya'da *Unyat Kilisesi'nin* yayılmasına engel olmayı kendine misyon edinmiş bir kilisedir. Bu kilise daha önce ifade ettiğimiz gibi Ukrayna'nın kısa bağımsızlık dönemi sırasında 1921 yılında kurulmuştur.

Yeni dönemde Rus Ortodoks Kilisesinin en temel endişesi sahip olduğu mülkleri, binaları ve diğer varlıklarını koruma ve bunları daha da genişletme, ayrıca Ortodoks birliğini sağlama üzerine yoğunlaşmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında *Ukrayna Ortodoks Kilisesi – Kiev Patrikliği* ile *Ukrayna Ortodoks Kilisesi – Moskova Patrikliği* arasında bölünme Rus Ortodoks Kilisesi'ni doğrudan etkilemekte ve bu bölünmede Rus Ortodoks Kilisesi Kiev Patrikliği'ni tanımamaktaydı.

Buna karşılık İstanbul Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi bugünkü sorunlar gündeme geldiğinde *Moskova patrikhanesinin* (*Rus Ortodoks Kilisesi*) 1686 önce-sindeki sınırlarında kabul ettiğini dile getirmekte, bu da Fener'in Moskova'nın Ukrayna ve Beyaz Rusya üzerindeki kanonik iddialarını tanımadığı anlamına gelmektedir. Fener bugünkü Ukrayna topraklarının ruhani yönetim hakkının bu tarihte geçici olarak Rus Ortodoks Kilisesine verildiğini, Moskova'nın daha sonra yasa dışı olarak bu toprakları ilhak ettiğini savunmaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak nüfusunun büyük bir kısmı Ortodoks olan yaklaşık 45 milyon nüfusa sahip olan Ukrayna'da³⁸ bugün Ortodoksların bağlı olduğu üç kilise (büyüklük sırasına göre, *Ukrayna Ortodoks Kilisesi-Moskova Patrikliği*, *Ukrayna Ortodoks Kilisesi-Kiev Patrikliği* (Kiev Patrikliği Moskova patrikliğinden daha büyük bir cemaate sahip olduğunu iddia etmektedir) ve *Ukrayna Otosefal Ortodoks*

37 Dimitry Pospelovsky, "Impressions of the Contemporary Russian Orthodox Church: Its Problems and Its Theological Education", *Religion, State & Society*, Vol. 23, No. 3, 1995, p. 250.

38 Ukrayna'daki dini çeşitlilik için bkz, Vasly Marcus, "Religion and Politics in Ukraine: In Search of a New Pluralistic Dimension", Michael, (ed.), *The Politics of Religion in Russia and the New States of Eurasia*, New York: M.E. Sharpe, 1995.

Kilisesi) bulunmaktadır. Rusya'ya yakın olan kesimler *birincisine* bağlı iken, Batı yanlısı Ukrayna milliyetçisi Ortodoksların büyük bir bölümü Rus Ortodoks Kilisesinden bağımsızlığını ilan eden *Kiev Patrikliği* ve *Otosefal kiliseye* bağlıdır. Bu üç kilise arasında sadece *Ukrayna Ortodoks Kilisesi-Moskova Patrikliği* dünyadaki diğer Ortodokslar tarafından tanınırken, diğer ikisi tanınmıyordu. Bu ilk iki kilisenin Nisan 2018'de Fener'e başvurarak özerklik talep etmesi ve Ukrayna Parlamentosu ve Başkan Poroşenko'nun buna destek vermesinin ardından Fener'in bunu kabul etmesi ve imzalaması (Ekim 2018, Ocak 2019) Moskova'nın Fener'le tüm ilişkilerini kesmesine yol açmıştır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Fener'in bugünkü Ukrayna topraklarının ruhani yönetim hakkının 17. yüzyılda geçici olarak Rus Ortodoks Kilisesine verildiğini ve Moskova'nın bu topraklardaki ruhani yönetim hakkının olmadığını söylemesi Fener için Moskova'ya bağlı *Ukrayna Ortodoks Kilisesi- Moskova Patrikliği*'nin de meşruiyetinin kabul edilmediği anlamına gelmektedir.³⁹

Ruhani açıdan 200 milyon Slav-Ortodoks nüfusa hükmeden *Rus Ortodoks Kilisesi* dünyada Ortodoks cemaate sahip en büyük kilise olduğunu sıklıkla söylemekte ve bunun verdiği özgüvenle hareket etmektedir. Ancak en büyük Ortodoks cemaate sahip olmasının Ukrayna'daki Ortodoks cemaat sayesinde olduğu unutulmamalıdır. Moskova'nın hassasiyeti de buradan kaynaklanmaktadır. Zira önceki bölümlerde ayrıntılarıyla ele aldığımız gibi 16. yüzyıldan beri Ukrayna'daki Ortodoks taban farklı kiliseler altında sürekli olarak parçalanmaktadır. Son gelişmeler de bu bölünmenin son halkasını oluşturmaktadır.

Unyat Kilisesi üzerinden Papa'nın, bağımsız *Ortodoks Kilise-Kiev patrikliği* üzerinden de Fener Patriğinin Ukrayna'daki faaliyetleri 1991'den bu yana Rusya ve Ukrayna arasında önemli sorun alanlarından biri olmuş, 2014'den bu yana Rusya'nın Ukrayna'daki ayrılıkçılara verdiği destek 2019 yılında Kiev Patrikliğinin bağımsızlığının resmileşmesi ile karşılık bulmuştur. Böylece Ortodoks dünyada din ve kimlik alanındaki gelişmelerin büyük ölçüde siyasetten etkilendiği, diğer bir ifadeyle din, kimlik ve siyasetin iç içe geçtiği bir kez daha açık bir biçimde ortaya çıkmıştır.

Papa II. Johannes Paulus Ukrayna'yı 1054 yılındaki *great schism*in ortaya çıkardığı çatışmanın barışla son bulacağı bir yer olarak gördüğünü söyleyerek iyi niyet gösterisinde bulunmuştu. Ancak gerek Roma ve Moskova, gerekse Kiev, Moskova ve İstanbul arasındaki gelişmeler yakın vadede ne Katoliklik ve Ortodoksluk arasında bir yakınlaşma ne de Ortodoksluk içinde bir bütünleşmenin yaşanacağını göstermektedir. Aksine Ukrayna'daki son gelişmeler Rusya'nın 2000'li yıllardan itibaren artan müdahaleci tavrının da etkisiyle özellikle Ortodoksluk

39 Kerem Sonat, "İstanbul'da İmza Atıldı: Ukrayna'da Bağımsız Kilise Kurulması Neden Önemli", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46583594> Erişim: 12.06.2019.

bağlamında ayrışmaların süreceğini göstermektedir. Rusya'nın tarihte ve özellikle modernleşme döneminde Ruslaştırma çerçevesinde Ortodoks birliği için attığı her müdahaleci/yayılmacı adım Ortodoks kiliseler arasındaki ayrışmaları artırmıştır. Makale boyunca ele aldığımız tarihi kırılma noktalarının izlediği seyir Ortodoks dünyada böylesi bir tarihi örüntü ortaya çıkarmıştır. Rus ve Polonya yayılmacılığı ve kimliklerine tepki olarak gelişen Ukrayna ulusal kimliği ile iç içe geçen Ukrayna Ortodoksluğundaki son bağımsızlık hamlesi belki de bu tarihi örüntü çerçevesinde bir son da olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- Bociurkiw, Bohdan, "Politics and Religion in Ukraine: The Orthodox and the Greek Catholics", Bourdeaux, Michael, (ed.), *The Politics of Religion in Russia and the New States of Eurasia*, New York: M.E. Sharpe, 1995, 131-162.
- Casanova, Jose`, *Public Religions in the Modern World*, Chicago: The University of Chicago Press, 1994.
- Duncan, Peter J.S., "Ukraine and the Ukrainians", Graham Smith (ed.), *The Nationalities Question in the Post-Soviet States*. London: Longman., 1996, 188-209.
- Dunlop, John B., "Russian Orthodox Church and Nationalism after 1988", *Religion in Communist Lands*, 18, No. 4 (Winter 1990), 292-305.
- Gudziak, Borys, *Crisis and Reform: Kyivan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinople, and the Genesis of the Union of Brest*, USA: Harvard University Press, 1998.
- Gvosdev, Nikolas, *An Examination of Church-State Relations in the Byzantine and Russian Empires with an Emphasis on Ideology and Models of Interaction*. New York: The Edwin Mellen Press, 1969, 2001.
- Knox, Zoe, "Postsoviet Challenges to the Moscow Patriarchate, 1991-2001", *Religion, State & Society*, vol. 32, no.2, 2004, pp87-113.
- Kohut, Zenon E., "History as a Battleground: Russian Ukrainian Relations and Historical Consciousness in Contemporary Ukraine", Starr, Frederick (ed.), *The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia*. London: M.E. Sharpe, 1994, 123-146.
- Kutash, Ihor, "The Soviet Union Celebrates 1000 Years of Christianity", *Christian History*, Vol. 7, No. 2, 1988.
- Marcus, Vasly, "Religion and Politics in Ukraine: In Search of a New Pluralistic Dimension", Michael Bourdeaux, (ed.), *The Politics of Religion in Russia and the New States of Eurasia*, New York: M.E. Sharpe, 1995, pp.163-181.
- Merdjanova, Ina, *Religion, Nationalism and Civil Society in Eastern Europe, the Post-Communist Palimpsest*. New York: The Edwin Mellen Press, 2002.
- Meyendorff, John, *Byzantium and the Rise of Russia, A Study of Byzantino-Russian Relations in the Fourteenth Century*. NY: Crestwood, St Vladimir's Seminary Series, 1989.

- Obolensky, Dimitri, *Byzantium and the Slavs*, Crestwood. NY: St. Vladimir's Seminary Series, 1994.
- Özcan, Sevinç Alkan, *Rusya ve Polonya'da Din, Kimlik Siyaset*. İstanbul: Küre Yayınları, 2012.
- Özcan, Sevinç Alkan, *Bir Sovyet Mirası: Rus Azınlıklar*. İstanbul: Küre Yayınları, 2005.
- Porter, Brian, *When Nationalism Began to Hate, Imagining Modern Politics in Nineteenth-Century Poland*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Pospelovsky, Dimitry, "Impressions of the Contemporary Russian Orthodox Church: Its Problems and Its Theological Education", *Religion, State & Society*, Vol. 23, No. 3, 1995, pp. 249-262.
- Pospelovsky, Dimitry V., "The Russian Orthodox Church in the Postcommunist CIS, Vasly Marcus, "Religion and Politics in Ukraine: In Search of a New Pluralistic Dimension", Michael Bourdeaux (ed.), *The Politics of Religion in Russia and the New States of Eurasia*, New York: M.E. Sharpe, 1995, pp. 41-74.
- Ramet, Sabrina P., *Nihil Obstat, Religion Politics and Social Change in East-Central Europe and Russia*. New York: Duke University Press, 1998.
- Skinner, Barbara, "The Irreparable Church Schism: Russian Orthodox Identity and Historical Encounter with Catholicism", Ransel D. L. ve B. Shallcross, *Polish Encounters, Russian Identity*. Bloomington: Indiana University Press, 2005, pp. 20-36.
- Sonat, Kerem, "İstanbul'da İmza Atıldı: Ukrayna'da Bağımsız Kilise Kurulması Neden Önemli", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46583594> Erişim: 12.06.2019
- Yemelianova, Galina, "Islam in Russia: A Historical Perspective", Pilkington, Hilary ve Galina Yemelianova, *Islam in the Post Soviet Russia Public and Private Faces*. Londra: Routledge, 2003, pp.15-60.
- Walicki Andrzej, "Intellectual Elites and Vicissitudes of Imagined Nation in Poland", *East European Politics and Societies*, University of California Press, Vol. 11, No. 2, Spring 1997, pp. 27-253.
- Wasyliv, Zenon V., "Orthodox Church Divisions in the Newly Independent Ukraine, 1991-1995 ", *East European Quarterly*, XLI, No. 3, September 2007, pp.305-322.
- Zernov, Nicholas, *The Russians and Their Church*. Crestwood NY: St Vladimir's Seminary Press, 1945, 1994.